

Нестуля О.О.

# ПРОБЛЕМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ МАЛИХ І СЕРЕДНІХ МІСТ В ДІЯЛЬНОСТІ ПАМ'ЯТКООХОРОН- НИХ ОРГАНІВ ДОПОСІННОГО ПЕРІОДУ

В історико-культурній спадщині України особливе місце посідають пам'ятки малих і середніх міст, тому на випадково Радянський уряд з перших кроків своєї діяльності серед інших безцінних надбань приділяв важливу увагу питанням збереження саме цих пам'яток. Важливу роль в реалізації першочергових завдань відіграв декрет Раднаркому УРСР від 1 квітня 1919 р. "Про передавання історичних та мистецьких цінностей у відання Народного комісаріату освіти", згідно з яким визначні пам'ятки історії та культури брались під охорону держави<sup>1</sup>.

Відповідальні функції в зв'язку з цим покладались на Всеукраїнський комітет охорони пам'яток мистецтва та старовини /ВУКОПИС/ його місцеві органи – губкописи і повіткописи, діяльність яких вдалось в основному розгорнути в 1919 році. Співробітники КОПІСів вважали під свій контроль і пам'ятки багатьох старовинних міст. Це видно, зокрема, зі звіту співробітника Чернігівського губкопису Б.Бутника, який в лютому-березні 1919 р. виїздив для вирішення питань охорони пам'яток Городні і Козельця. На початку літа саме завдяки його енергійному втручання було організовано також охорону цінних архітектурних пам'яток Новгород-Сіверського, передано до місцевого музею ряд унікальних за своїм художнім значенням речей культу з Микільської та Покровської церкви. Подібні наслідки дали і виїзди співробітників губкопису Б.Пилипенка до Лябеча, Г.Кириля та М.Ідліса до Остра<sup>2</sup>.

В 1920 р. в Острі, Ніжині, Конотопі, Шостці, Новгород-Сіверському, Соснічці були утворені спеціальні органи охорони пам'яток – повіткописи<sup>3</sup>. Цього ж року повіткописи почали діяти в Білій Церкві та Черкасах на Київщині<sup>4</sup>, в Кобеляках, Лубнах, Лохвиці, Прилуках, Ромнах, Миргороді – на Полтавщині<sup>5</sup>. Безумовно, це позитивно позначилося на стані охорони пам'яток цих старовинних міст.

Важливу роль в охороні їх історико-культурних надбань вже в роки громадянської війни почали відігравати наукові та інші громадські товариства та організації. Зокрема, в травні 1919 р. в Ромнах було утворено Товариство захисту пам'яток старовини та мистецтва, яке об'єднало місцевих поціновувачів пам'яток – художни-

ків, інженерів, учителів. При підтримці повітового відділу народної освіти товариство вже в перші місяці свого існування розгорнуло досить активну пам'яткоохоронну роботу. Парарвані в другій половині 1919 р. даникінською окупацією, вона була відновлена на початку 1920 р. А вже в листопаді цього року товариство зуміло відкрити місцевий краєзнавчий музей<sup>6</sup>.

В 1920 р. за ініціативи Г.Я.Стелецького було утворено Товариство охорони й досліджування пам'яток старовини й мистецтва в Лубнах. Спочатку воно діяло при місцевому музеї, а згодом увійшло до Комітету науки та культури, що об'єднав відповідні органи, установи, організації Лубенщини. Характерно, що основне завдання товариства – "охоронити та зібрати для загального користування пролетаріату пам'ятки науково-популярної старовини Лубенщини", – визначив як один з важливих напрямків роботи і Комітет.

Вже в 1920 р. члени Товариства обстежили пам'ятки архітектури не лише Лубен, а й Лубенського повіту. В місті ж та його околицях біля пам'яток були встановлені відповідні дошки з інформацією про цінність об'єктів та необхідність їх охорони. Цяні заходи були проведені і щодо археологічних пам'яток Лубен. При чому вже в 1920 р. при підтримці місцевого населення вдалось провести охоронні археологічні розкопки<sup>7</sup>.

Активно діяло і наукове товариство "Комітет охорони старовини і мистецтва на Білоцерківщині", засноване в 1920 р. зусиллями М.Вальчука та С.Дроздова<sup>8</sup>. Згідно зі статутом, затверджаним Київським губревкомом, товариство дбало про вивчення пам'яток, облік та реєстрацію, поповнення музеїв експонатами, пропагувало їх серед населення<sup>9</sup>.

Подібна діяльність державних органів охорони пам'яток та громадських формувань мала важливе значення в справі збереження історико-культурної спадщини старовинних міст. В умовах безперервних військових дій завдяки самовідданості ентузіастів вдалось відвернути загибель багатьох цінних об'єктів.

На жаль, в умовах концентрації коштів і матеріальних ресурсів на відбудові зруйнованого господарства в перші повоєнні роки підняти пам'яткоохоронну роботу в республіці на належний рівень не вдалось. Більше того, її становище, навіть, погіршилось, що виявилось в ліквідації ВУКОПІСу та його місцевих органів і передачі функцій охорони пам'яток до політосвітніх органів, а згодом – до музеїв. Зрозуміло, що від подібної перебудови найбільше потерпіла справа охорони пам'яток невеликих населених пунктів.

Щоправда, музеї докладали всіх можливих зусиль для належної організації охорони історико-культурної спадщини. Наприклад, плідно працював по виявленню і дослідженню пам'яток Лохвицький музей<sup>10</sup>. У середині 20-х років картотеку пам'яток губернії, в тому числі малих історичних міст, склав Чернігівський музей<sup>11</sup>. Його ж співробітниками було обстежено і знято обміри ряду архітектурних пам'яток Ніжина. На червень 1925 р. пам'ятки церковної архітектури взяв на облік і під охорону Білоцерківський окружний музей<sup>12</sup>. На 1926 р. детальний реєстр пам'яток археології та архітектури, які належало взяти під охорону, розробив Романський окружний музей, тощо<sup>13</sup>.

Характерно, що в цій роботі значну допомогу музеям України надавав відділ в справах музеїв і охорони пам'яток мистецтва та старовини НКО РРФСР. Так, в листі завідувачі відділом Н.І.Троцької до Подільського губерньського музею від 8 травня 1923 о. рекомендувалося взяти на облік Мгарський монастир у Дубнах, Покровську церкву в Ромнах, Густинський монастир біля Прилук та ін.<sup>14</sup>

Разом з тим слід враховувати, що облік пам'яток та догляд за ними були часто єдиними можливими формами охоронної роботи, доступними музеям. Справа в тому, що централізоване фінансування охоронних заходів було припинено, а з боку місцевих органів влади вони, як правило, реальної підтримки не знаходили. Це позначилося і на роботі пам'яткоохоронних товариств. Так, в 1923 р. припинило існування Романське Товариство<sup>15</sup>. Спала активність членів Товариства охорони пам'яток в Білій Церкві, на що в листопаді 1925 р. вказала його президія та ін.<sup>16</sup>

За цих обставин особливо важливу роль в охороні пам'яток почав відігравати утворений на початку 1921 р. Археологічний комітет, що діяв при республіканській Академії наук і згодом отримав статус Всеукраїнського /ВУАК/. Через своїх уповноважених та кореспондентів, а також тісно співпрацюючи з музеями, науковими і краєзнавчими товариствами Комітет здійснював догляд за пам'ятками і старовинних малих і середніх міст, неодноразово підіймав питання про їх охорону перед місцевими та республіканськими органами влади.

Сама принципова позиція Археологічного комітету, підтримана ВУАН, Наркомосвіти республіки відвернула загрозбу багатьох пам'яток в ході проведення в 1922 р. кампанії по вилученню церковних цінностей в фонд боротьби з голодом. Навіть, при сприянні пам'яткоохоронним органам з боку комісії по вилученню цінностей, в невеликих містах

часто просто не було спеціалістів, які могли б зробити кваліфікований висновок про художньо-історичну цінність речей культового призначення і доцільність їх передачі до музеїв. В результаті, як зазначав в середині 1922 р. співробітник органів охорони пам'яток Чернігівщини, нерідко з цінними історичними та художніми виробами обходилися як з ломом дорогоцінних металів<sup>17</sup>.

У зв'язку з цим органи охорони пам'яток та Археологічний комітет підняли питання про перегляд вилучених речей в сейфах і сховищах фінансових органів республіки. Як показали наступні перевірки, це був правильний і своєчасний захід. "Київська губерньська комісія по вилученню церковних цінностей, - констатував у червні 1923 р. Археологічний комітет, - щоб уникнути непоправних помилок у відповідальній справі вилучення цінностей, визнала за необхідне допустити археолога Д.Щербаківського до перегляду речей, які надійшли з повітів, і коли серед цих речей виявились дійсно першокласні пам'ятки мистецтва і старовини, повернула їх в музей для недоторканого зберігання"<sup>18</sup>. Була проведена також оцінка історико-мистецького значення вилучених на місцях речей культу, що вже знаходились в центральному державному сховищі цінностей в Харкові<sup>19</sup>.

Своєчасним було і звернення Археологічного комітету та органів політосвіти до Наркоматів освіти і внутрішніх справ України з приводу охорони пам'яток в монастирях, до закриття яких в плановому порядку в кінці 1922 - на початку 1923 рр. приступили місцеві органи влади<sup>20</sup>. В червні 1923 р. НКВС УРСР розіслав відділам управління губвиконкомів циркуляр, яким зобов'язав їх подати відомості про закриті церкви, монастирі і інші культові заклади, що оцінювались як пам'ятки архітектури та про знайдені предмети культу художньо-історичного значення. В майбутньому подібні відомості вони повинні були регулярно подавати до місцевих органів народної освіти<sup>21</sup>. Циркуляр мав особливо важливе значення для організації охорони пам'яток малих і середніх міст, оскільки саме там знаходилась значна частина колишніх монастирів.

Як на середину 20-х років переважна більшість пам'яток культової архітектури була передана на умови догляду і охорони в користування релігійних общин. В умовах складного економічного становища республіки не була, по суті, єдина можливість відвернути руйнування пам'яток. Тим більше невеликих міст, фінансові можливості яких не дозволяли виділяти асигнування на ремонт і реставрацію пам'яток. Водночас, пам'яткоохоронні органи слідували за тим, щоб ремонтні роботи, які проводили релігійні общини, не супроводжувалися

пошкодженням пам'яток. З червня 1925 р. президія ВУАКу, наприклад, заслухавши інформацію Ф.Л.Ернста про те, що спішність в ремонті грецької церкви та побудованої в 1805 р. дзвіниці в Ніжині могла привести до порушення їх оригінальності як пам'яток, звернулася до Наркомату освіти УРСР з проханням "вжити заходів для усунення тако-го небажаного явища і зобов'язати ліквідкомі справу з ремонтом цер-ков та молитовних будинків проводити за згодою ВУАКу". Необхідні заходи були прийняті і вже 3 жовтня 1925 р. Ф.Л.Ерст доповів ВУАКу, що ремонт пам'яток в Ніжині проведено з дотриманням необхідних умов<sup>22</sup>.

В цілому ряді випадків своєчасне втручання ВУАКу відвернуло за-гибель чи пошкодження також пам'яток цивільної та військової архі-тектури в невеликих і середніх історичних містах республіки.

Важливе значення для організації охорони їх археологічних пам'я-ток мали відповідні постанови, прийняті в середині 20-х років за наполяганням ВУАКу та НКВС республіки Київським, Катеринославським, Полтавським, Волинським та рядом інших губвиконкомів<sup>23</sup>.

В цей же час розпочалась робота по виявленню і охороні істори-ко-меморіальних пам'яток. В 1922 р. в Лохвиці був утворений громад-ський комітет, що провів певні заходи по охороні пам'ятних місць, пов'язаних з життям і діяльністю видатного українського філософа і поета Т.С.Шоворода<sup>24</sup>. В 1923 р. зусиллями громадськості був вста-новлений пам'ятник на могилі класика української літератури револю-ціонера-демократа Т.Г.Шевченка у Києві. Селянами навколишніх сіл на могилі велись також різноманітні упорядкувальні роботи. 31 лип-ня 1925 р. ВУАК звернувся до Яготинського виконкому з проханням за-безпечити охорону також маєтку Репніна, в якому зупинявся Т.Г.Шев-ченко<sup>25</sup>.

Можна навести також чимало прикладів охоронних заходів по від-ношенню до пам'яток революційного руху. Ця робота особливо активі-зувалась в зв'язку з підготовкою до 5-ї річниці Великого Жовтня, але продовжувалась і надалі. Так, в липні 1923 р. Подільська губ-політосвіта звернулася до НКО УРСР з проханням надати допомогу в реставрації унікальної пам'ятки декабристського руху - будинку П.І.Пестеля в Тульчині, який вже на той час привертаяв до себе увагу широких кіл громадськості. "Суди, - вказувалося в листі губполітос-віти, - направляються групи дітей-школярів, які спеціально відпра-вляються з сіл на екскурсії під керівництвом своїх вихователів"<sup>26</sup>.

В свою чергу Подільський губвиконком постановою "Про охорону пам'яток революційної минувщини, старовини, мистецтва і природи" від

25 вересня 1924 р. зобов'язав комунвідділ Тульчинського окрвиконко-му у погодженні з губнаросвітою в місячний термін встановити охо-ронку дошки з інформацією про будинок П.І.Пестеля та події; з яки-ми він був пов'язаний<sup>27</sup>.

Таким чином, вже в першій половині 20-х років в малих і серед-ніх історичних містах проводились охоронні заходи до різних груп пам'яток. Разом з тим, вони не набули комплексного і планомірного характеру, не завжди отримували належну підтримку як з боку місцевих, так і центральних органів влади. Значна частина пам'яток залиша-лась поза охороною. Як виявила експедиція ВУАКу в 1926 р. на По-ділля й Волинь, це нерідко призводило до загибелі пам'яток. Так, в м.Ізяславі на той час було розібрано рідкісну башту ХУІ ст. в мо-настирі Барнардів, частину торгових рядів ХУІІІ ст., в м.Ямполі - палац графів Ченстоковських і т.д.<sup>28</sup>. Одна з причин подібних явищ полягала також у відсутності необхідного правового й організаційно-го забезпечення пам'яткоохоронної роботи.

Реальні перспективи вирішення цих та інших проблем охорони іс-торико-культурної спадщини малих і середніх історичних міст відкри-лись після затвердження 16 червня 1926 р. ВУЦК і РНК УРСР "Поло-ження про пам'ятники культури й природи"<sup>29</sup>. В ньому визначались основні напрями та форми пам'яткоохоронної роботи, її правові та організаційні основи, науково-методичні принципи та джерела фінан-сування.

Перш за все слід відзначити утворення головної /при НКСРСР/ та чотирьох крайових інспектур охорони пам'яток, співробітники яких взяли питання збереження цінних об'єктів під свій контроль. Суцєву допомогу їм надавали кореспонденти з числа місцевих музейних пра-цівників, учителів, творчої інтелігенції та утворені в ряді окру-гових центрів республіки міжвідомчі комісії охорони пам'яток<sup>30</sup>.

Їх спільними зусиллями в республіці розпочалась практична ро-бота по виявленню пам'яток. В результаті - на початку 1928 р. було взято на державний облік і під охорону близько 3000 пам'яток<sup>31</sup>. 562 з них на початок 1929 р. Наркомат освіти УРСР визнає пам'ятками республіканського значення, про що і було повідомлено окрвиконками.

При цьому визначались конкретні охоронні заходи, які місцеві органи влади повинні були провести по відношенню до окремих об'єк-тів<sup>32</sup>.

Важливим прикладом бережливого ставлення до унікальних пам'я-ток малих і середніх міст показали Раднарком республіки, НКО УРСР. Так, 8 березня 1928 р. РНК УРСР затвердив поданий Наркоматом освіти

проект постанови "Про оголошення колишнього кляштора "Босих кармелітів" у м.Бердичеві за державний історико-культурний заповідник"<sup>33</sup>. Згідно з постановою монастир переходив в відання НКО УРСР, однак не включалась можливість використання на особливих умовах його молитовних будинків і культового майна релігійними громадами<sup>34</sup>.

У відповідності до пропозицій ВУАКУ вже в 1927/28 бюджетному році НКО УРСР виділив кошти на охоронні роботи в Кам'янець-Подільській фортеці<sup>35</sup>. А постановою РНК УРСР від 23 березня 1928 р. "Замок-фортеця в м.Кам'янець-Подільському в межах старовинних його стін, земляних валів з усіма старовинними фортечними спорудами, польською брамою, руською брамою і вежею Стефана Баторія" було оголошено державним історико-культурним заповідником і передано у відання НКО УРСР. Водночас кошти на утримання заповідника зобов'язувалось виділяти і Кам'янець-Подільський окрайконком<sup>36</sup>.

Постановою РНК УРСР від 15 січня 1929 р. державним історико-культурним заповідником був оголошений також замок колишніх князів Острозьких у Старо-Константинові Шепетівської округи<sup>37</sup>, а рішенням об'єднаного засідання РНК УРСР і Української економічної наради від 18 травня 1929 р. - Спасо-Преображенський монастир у Новгород-Сіверському<sup>38</sup>.

Таким чином, завдяки піклуванню Наркомосвіти та уряду УРСР ряд визначних пам'яток малих історичних міст і містечок зайняли чільне місце серед історико-культурних заповідників республіки.

Поступово все більшою конструктивністю підходів до питань охорони пам'яток відзначалася і робота місцевих органів влади. Уже в 1926 р. інспектор Одеської крайової інспектури констатував, що "недбайливе й неуважне ставлення до пам'яток та історичних місць останнім часом усувається"<sup>39</sup>. В 1929 р. НКО УРСР відзначив як приклад "позитивних наслідків участі ОБК і РБК в справі охорони пам'яток" роботу Романського, Конотопського, Лубенського, Кам'янецького, Очаківського та багатьох інших виконкомів<sup>40</sup>. Це проявилось, зокрема, в сприянні пам'яткоохоронним органам у вирішенні їх завдань, виділенні місцевими виконкомом асигнувань на ремонтно-реставраційні роботи. Цілий ряд виконкомів прийняли постанови, якими регулювались питання охорони пам'яток старовинних малих і середніх міст. Наприклад, Конотопський окрайконком 2 червня 1928 р. затвердив обов'язкову постанову "Про пам'ятки культури й природи". Постанова зобов'язувала державні установи, громадські організації та окремих осіб, в користуванні яких знаходились пам'ятки історії і культури, зареєструвати їх в місцевому окружному музеї та забороняла без його

дозволу проводити будь-які зміни чи, тим більше, руйнування пам'яток<sup>41</sup>.

Проблеми охорони пам'яток старовинних малих міст почали привертати все більшу увагу не лише наукової, а й творчої інтелігенції республіки. Наприклад, восени 1928 р. група українських письменників на чолі з С.Пилипенком відвідала Густинський монастир поблизу Прилук. Розповідаючи про враження від поїздки на сторінках газети "Комуніст", С.Пилипенко писав: "Хай урядові органи скоріше оголошують Густиню заповідником: це прекрасний пам'ятник українського середньовіччя"<sup>42</sup>.

Пропозиція відомого письменника і громадського діяча знайшла схвалення і підтримку з боку НКО УРСР. Харківським обласним інспектором С.Таранушенком були підготовлені матеріали, необхідні для оголошення Густинського монастиря історико-культурним заповідником<sup>43</sup>.

На жаль, що, як і ряд інших пропозицій, спрямованих на поліпшення стану охорони пам'яток старовинних малих міст, реалізувати в кінці 20-х-30-і роки так і не вдалося. Більше того, утвердження в партійно-державному керівництві країною нігілістичного ставлення до проблем збереження історико-культурної спадщини найбільш негативно позначилось перш за все на пам'ятках невеликих міст.

Виступаючи в травні 1931 р. на III пленумі Українського комітету охорони пам'яток культури, його секретар М.Тихий наголосив, що випадки вандалізму, які на місцях намагаються виправдати наступом соціалізму, проявами ощадності і раціоналізації і які насправді руйнують першовиток культурного будівництва, його глибинні зв'язки з історією народу, традиціями попередніх поколінь за останні роки значно збільшились.

Так, в Білій Церкві в колишньому парку Браницьких сільськогосподарським технікумом Цукротресту було розібрано ряд старовинних, цінних з мистецької точки зору будов. Через парк, який сам становив пам'ятку садово-паркової архітектури, прокладено під'їзні шляхи. Заславська міськрада дала розпорядження розібрати приміщення старого магістрату. Розкрадалися рештки Пань'євського замку на Поділлі. Калинівський райвиконком розібрав мур старовинних торгових рядів в м.Янєві та ставив питання про руйнування башти Рагулі в цьому ж містечку. Кам'янець-Подільський міськкомунгосп, не зважаючи на протести НКО УРСР, зруйнував два старовинні будинки, мотивуючи свої дії тим, що "в Кам'янці дуже багато старовинних будов, щоб їх охороняти і зберігати"<sup>44</sup>.

Особливо ж гостро стояло в цей час питання про охорону пам'яток культового призначення. Уже в 1929 р. в Глухові була зруйнована па-

м"ятка-дзвіниця собору XVII ст.<sup>45</sup> Незважаючи на протести пам"ятко-охоронних органів, президія Ахтирської міськради 17 серпня 1929 р. винесла рішення розібрати на будівельний матеріал пам"ятку українського дерев'яного зодчества XVIII ст. Юр"авську церкву. "Як старовина, — вказувалося в акті огляду пам"ятки комісією міськради, — церква не має ніякої цінності і по місту Ахтирці цього добра /як старовина/ досить"<sup>46</sup>.

Під загрозов загибелі опинилися і ті пам"ятки старовинних міст, які місцеві органи "приспосували" для потреб соціалістичного будівництва. Так, в Переяславі собор XII ст. був переданий під склад для збереження зерна. Таким же чином використовувалися пам"ятки-собори в Борзні, Ніжині, приміщення Новгород-Сіверського історико-культурного заповідника, Мовчанського монастиря. В приміщеннях Бардичівського заповідника виконком міськради влаштував стайні для коней. Старовинну ратушу в Могильові передали під склад палива, продавалися будівельні матеріали зі споруд Кам"янець-Подільського та Новгород-Сіверського заповідників<sup>47</sup>. Перелік подібних фактів можна значно продовжити.

<sup>1</sup> ЗУ УРСР. — 1919. — № 34. — С.395.

<sup>2</sup> Відділ рукописів Центральної наукової бібліотеки АН УРСР /далі — ВР ЦНБ АН УРСР/. — Ф.Х, № 12610. — Арк.І-ІІ.

<sup>3</sup> Науковий архів Інституту археології АН УРСР /далі НА ІА АН УРСР/. — Ф.ВУАК, спр.46. — Арк.І-Ізв.

<sup>4</sup> Державний архів Київської області /далі — ДАКО/. — Ф.4156, оп.І, спр.5. — Арк.21, 24-25, 97.

<sup>5</sup> Кот С.М. Охрана памятников истории и культуры в годы Советской власти // Историко-культурное наследие Полтавщины. — К., 1987. — С.47.

<sup>6</sup> ВР ЦНБ АН УРСР. — Ф.Х, № 18091. — Арк.І-2.

<sup>7</sup> НА ІА АН УРСР. — Ф.ВУАК, спр.3. — Арк.183-191.

<sup>8</sup> ДАКО. — Ф.4156, оп.І, спр.12. — Арк.2-5.

<sup>9</sup> Акуленко В. Літопис охорони пам"яток Радянської України // Пам"ятники України. — 1985. — № 3. — С.39.

<sup>10</sup> Центральний державний архів Боротьбової революції, вищих органів державної влади і органів державного управління УРСР /далі ЦДАХР

УРСР/. — Ф.166, оп.5, спр.262. — Арк.6.

ІІ Там же. — Спр.729. — Арк.398.

І2 НА ІА АН УРСР. — Ф.ВУАК, спр.38. — Арк.113.

І3. ВР ЦНБ АН УРСР. — Ф.279, № 888. — Арк.І3.

І4 Центральний державний архів РРФСР. — Ф.2307, оп.3, спр.370. — Арк.382-383.

І5 ВР УНБ АН УРСР. — Ф.Х, № 18091. — Арк.2.

І6 НА ІА АН УРСР. — Ф.ВУАК, спр.38. — Арк.281.

І7 Там же, спр.4. — Арк.9зв.

І8 Там же. — Арк.12.

І9 ДАКО. — Ф.4156, оп.І, спр.20. — Арк.23-25.

20 ЦДАХР УРСР. — Ф.166, оп.3, спр.132. — Арк.47зв.; НА ІА АН УРСР. — Ф.ВУАК. — Спр.5. — Арк.16.

21 ЦДА Р УРСР. — Ф.5, оп.І, спр.2182. — Арк.11-12.

22 НА ІА АН УРСР. — Ф.ВУАК, спр.36. — Арк.4Ізв., 65зв.

23 Вісник Київського губвиконкому. — 1924. — № 10. — С.2; Звезда /Екатеринославль/ 1924. — 9 марта; НА ІА АН УРСР. — Ф.ВУАК, спр.38. — Арк.14.

24 ЦДАХР УРСР. — Ф.166, оп.2, спр.1165. — Арк.36-36зв.

25 НА ІА АН УРСР. — Ф.ВУАК, спр.38. — Арк.173.

26 ЦДАХР УРСР. — Ф.166, оп.3, спр.130. — Арк.36.

27 Там же. — Оп.2, спр.456. — Арк.166.

28 НА ІА АН УРСР. — Ф.ВУАК, спр.92. — Арк.21.

29 ЗУ УРСР. — 1926. — № 32-33. — Ст.259.

30 Дубровський В.В. Історико-культурні заповідники та пам"ятки України. — Харків, 1930. — С.14.

31 ЦДАХР УРСР. — Ф.166, оп.6, спр.9385. — Арк.36.

32 Дубровський В.В. Вказ, праця. — С.56.

33 ЗУ УРСР. — 1928. — № 4. — Ст.58.

34 ЗУ УРСР /відділ ІІ/. — 1928. — № 20. — Ст.128.

35 Червоний шлях. — 1928. — № 3. — С.133.

- 36 ЗУ УРСР. - 1928. - № 5. - Ст.69.  
 37 Там же. - 1929. - № 6. - Ст.40.  
 38 Бюлетень НКО. - Х., 1930. - № 24. - С.380.  
 39 Червоний шлях. - 1926. - № 9. - С.246.  
 40 ЦДАХР УРСР. - Ф.166, оп.6, спр.9398. - Арк.116.  
 41 Там же. - спр.9412. - Арк.9.  
 42 Комуніст. - 1928. - 14 жовтня.  
 43 ВР ЦНБ-АН УРСР. - Ф.278, № 1374. - Арк.1-4.  
 44 ЦДАХР УРСР. - Ф.1, оп.6, спр.146. - Арк.175-177.  
 45 Там же. - Ф.166, оп.6, спр.9390. - Арк.446-449.  
 46 Там же. - Спр.9391. - Арк.208, 276.  
 47 ЦДАХР УРСР. - Ф.1, оп.6, спр.146. - Арк.177-179, 184; оп.7, спр.95. - Арк.3.

# ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНІ ПАМ'ЯТКИ КУЛЬТОВОГО ХАРАКТЕРУ ТА ПРОБЛЕМИ ЇХ ЗБЕРЕЖЕННЯ

Серед численних проблем, що стосуються охорони пам'яток минулого, однією з головних є ставлення до пам'яток культового характеру. Це не випадково, оскільки інтенсивне культове будівництво у нашій країні почалося ще в епоху введення християнства, інших релігій і вібрало в себе силу людського духу, багатий внутрішній світ людей десятків поколінь.

Цільної уваги вимагають пам'ятники руського православ'я, бо протягом майже тисячолітнього панування церква мала у своєму розпорядженні кращі художні таланти. Собори і церкви проектували найвідоміші архітектори, храми розписували знамениті художники, музику для богослужінь писали видатні композитори.

Церква навіть для віруючих була і залишається не тільки приміщенням, де проходить відправлення церковних обрядів, а і місцем задоволення різноманітних естетичних потреб.

У кращих зразках культових споруд, церковного мистецтва слід розрізняти дві функції: специфічно релігійну, спрямовану на закріплення та зміцнення релігійних вірувань і естетичну, яка викликає у сприймаючих це мистецтво людей естетичні почуття позитивного змісту.

Руська православна церква продовжує відстоювати наявність головним чином першої з них. Стверджуючи, що земне життя - лише мала сходишка, приготування до життя вічного, що церква відхиляє таємничу завісу вічності православні богослови у церковному мистецтві, архітектурі, зокрема в іконописі, вбачають особливу форму одкровення божественної реальності, яка допомагає віруючому своїми думками і почуттями піднятися до невидимого і надчуттєвого, тобто бога<sup>1</sup>.

Проте, як підкреслює В.П.Зон, релігійний характер сюжету ще не робить такої твор мистецтва чисто релігійним. Коли великі художники минулого звертались до євангельської тематики, вони разом з тим виражали проблеми свого часу, реального життя, інтереси, потреби, почуття мас, окремих людей. Глибоко людський зміст, що виходить за рамки релігійної свідомості, а нерідко і суперечить їй, робить предмети релігійного мистецтва і архітектури близькими сучаснику. Їх земна краса хвилює нас і сьогодні.